

Друга Всеукраїнська наукова конференція

**«Історія та археологія
України: сучасні
тренди досліджень»**

29 квітня 2026 року

М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського»**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України Науково-дослідного
інституту козацтва при Інституті історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський історико-краєзнавчий музей

**ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ:
СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2026

УДК 94(477)+903(477):(06)

Рекомендовано до друку кафедрою
історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 20 травня 2026 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол №14 від 28 травня 2026 р.

Редакційна колегія:

к.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Нікіфорова Н. А. (Одеса) –
відповідальний секретар
д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)
д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)
ас. Родіял Д. О. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка
наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2026. 274 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної
історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та
археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та
здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній
конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень», яка
відбулася **29 квітня 2026 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто
цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти:

д. і. н., професор Михайлуца М. І.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

АДМІНІСТРАТИВНІ ТА РЕПРЕСИВНІ ПРАКТИКИ
АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР В ОДЕСЬКІЙ ЄПАРХІЇ
(1920–1939)

Генсьорський Василь с.66

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО
РОЗВИТКУ БУДЖАКУ ЯК ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ
УКРАЇНИ

Гладких Анастасія, Савченко Віктор с.72

ОБРАЗ ПЕТЛЮРИ ТА СКОРОПАДСЬКОГО У ТВОРАХ
ІСТОРИКА УКРАЇНИ ВІКТОРА САВЧЕНКА

Єременко Маргарита с.81

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ АРСЕНІЯ
ЛЕБЕНДИЦЕВА

Єрмакова Валерія с.88

ДЖАЗ В ОДЕСІ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ,
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА СУЧАСНА МОЛОДІЖНА
СЦЕНА

Жимолостнова Вероніка с.96

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ ЧАТАЛ-ГЮЮК

Засоба Катерина, Секерська Олена с.103

РОЛЬ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ У ФОРМУВАННІ
ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Кондратюк Василь, Середа Олександр с.109

ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ ОДЕСИ В ХІХ СТ.

Кравченко Яна, Діанова Наталія с.114

НАСЛІДКИ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ АВАРІЇ ДЛЯ ЗДОРОВ'Я
НАСЕЛЕННЯ ТА ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Мехеда Ангеліна с.120

Василь Генсьорський, магістр теології,
випускник Християнської Академії
Теологічної, м. Варшава

АДМІНІСТРАТИВНІ ТА РЕПРЕСИВНІ ПРАКТИКИ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР В ОДЕСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (1920-1939)

Анотація: У статті проаналізовано антирелігійну політику СРСР в Одеській єпархії у 1920-1939 рр. Розкрито механізми закриття храмів, ліквідації монастирів і репресій духовенства як складові єдиного адміністративно-репресивного процесу.

Ключові слова: Одеська єпархія; антирелігійна політика; репресії.

Постановка проблеми та її наукова актуальність. Антирелігійна політика радянської держави в 1920-1930-х рр. була складовою ширшого проєкту формування тоталітарного суспільства, у межах якого Православна Церква розглядалася не лише як ідеологічний опонент, але і як соціальний інститут, що підлягав системному демонтажу.

Особливу наукову цінність у цьому контексті має регіональний вимір проблеми, оскільки саме на місцевому рівні загальносоюзні директиви набували конкретних адміністративних і репресивних форм.

Одеська єпархія становить показовий приклад реалізації антирелігійної політики СРСР, оскільки поєднувала великий міський центр, розгалужену мережу сільських парафій, значну кількість монастирів і активне духовенство. Вивчення механізмів закриття храмів, ліквідації монастирських спільнот і репресій проти духовенства в межах єпархії дозволяє глибше осмислити реальний характер державно-церковних відносин у добу сталінського тоталітаризму.

Історіографія проблеми. Проблематика антирелігійної політики СРСР загалом достатньо представлена в працях українських і зарубіжних дослідників, які розглядали її в контексті ідеології більшовизму, діяльності каральних органів та трансформації

церковного життя. Водночас більшість досліджень мають загальноукраїнський або загальносоюзний характер і лише фрагментарно торкаються регіональної специфіки.

Окремі аспекти історії Одеської єпархії – закриття храмів, доля монастирів, репресії духовенства – розглядалися у краєзнавчих та церковно-історичних публікаціях, однак вони, як правило, носять описовий характер і не завжди інтегровані в аналіз загальної системи адміністративно-репресивних практик.

Недостатньо дослідженим залишається питання поетапності антирелігійної кампанії, інструментарію правового тиску та взаємодії місцевих органів влади з каральними структурами.

Невирішені аспекти проблеми. Попри наявність значного масиву джерел, потребують подальшого осмислення:

- механізми реалізації антирелігійної політики на рівні губернських і окружних органів влади;
- трансформація форм тиску від адміністративних до відверто репресивних;
- взаємозв'язок між закриттям культових споруд, ліквідацією монастирів і фізичним знищенням духовенства як єдиного процесу демонтажу церковної інституції.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз адміністративних та репресивних практик антирелігійної політики СРСР в Одеській єпархії у 1920-1939 рр.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- простежити етапи закриття православних храмів;
- охарактеризувати механізми ліквідації монастирських спільнот;
- проаналізувати форми тиску та репресій проти духовенства;
- визначити місце Одеської єпархії в загальносоюзній системі антирелігійної політики.

Виклад основного матеріалу. 1. Закриття храмів як інструмент системної ліквідації церковного простору. Одним із перших і найбільш наочних етапів практичного демонтажу православної присутності в публічному просторі стало масове закриття храмів. Після встановлення радянської влади в Одесі 1920 року розпочалася реалізація положень декрету про відокремлення Церкви від держави та школи від Церкви.

Уже навесні 1920 р. Комісія при Одеському губернському відділі юстиції ухвалила рішення про ліквідацію домових церков при

державних установах, зокрема церкви св. Олександра Невського при Новоросійському університеті.

Ситуація довкола університетського храму стала показовою для розуміння логіки нової влади. Попри спротив частини професури та духовенства, які намагалися зберегти храм бодай у статусі музею, 1 травня 1920 р. Губернський відділ народної освіти наказав припинити богослужіння та перенести церковне майно до іншого храму. Категоричне рішення Одеського губревкому від 2 червня 1920 р. остаточно підтвердило курс на ліквідацію. Конфлікт продемонстрував: навіть помірковані форми співіснування Церкви з новою владою не передбачалися [1, с. 54].

Із весни 1921 р. функції закриття храмів перейшли до спеціально створеної Одеської губернської ліквідаційної комісії. Її діяльність супроводжувалася постійним кадровим оновленням керівництва через «повільність» у виконанні планів. Уже на цьому етапі простежується характерна риса радянської антирелігійної політики – репресивна бюрократизація: складання детальних списків храмів, перевірка їх правового статусу, опечатування приміщень, вилучення інвентарю [2, с. 183].

Після ліквідації домових церков влада зосередилася на парафіяльних храмах. Закриття часто здійснювалося у два етапи: формальне припинення діяльності громади та подальше вилучення церковних цінностей. Саме кампанія 1922 р. з вилучення коштовностей стала для багатьох храмів фактичною точкою неповернення. Лише 28 квітня 1922 р. в Одесі одночасно діяли 12 комісій, що конфіскували майно з десятків церков, серед яких Преображенський кафедральний собор.

У 1924 р. циркуляри НКВС унормували процедуру закриття культових споруд, дозволяючи їх переобладнання під «культурно-освітні» чи господарські потреби. Згідно з положенням про Комцветфонд (1926), металеві предмети культу підлягали безоплатній передачі державі для потреб промисловості. Таким чином, економічний аспект став невід’ємною складовою руйнування церковної інфраструктури [3, с. 56-57].

Другий етап (1926-1930 рр.) характеризувався перенесенням основного удару на сільські парафії. Розірвання договорів з громадами через несплату податків, штучне зменшення кількості членів до менш ніж 50 осіб, ініціювання «зборів трудящих» щодо недоцільності існування храму – усе це створювало видимість законності. Храми

перетворювали на клуби, зерносховища, лікарняні канцелярії або просто розбирали [4, с. 16-18].

Після ухвалення 8 квітня 1929 р. закону «Про релігійні об'єднання» розпочався третій, найбільш масштабний етап ліквідації. Місцева влада отримала широкі повноваження для закриття храмів. Уже на початку 1930 р. Одеська єпархія посідала перше місце в УСРР за кількістю ліквідованих церков (81 об'єкт). У 1936 р. було знищено Преображенський кафедральний собор: собор розібрали після попереднього пограбування та осквернення поховань архієреїв. Плани облаштувати на місці вітваря громадський туалет вдалося відвернути лише завдяки втручання академіка В. Філатова [5, с. 281-298].

До 1939 р. в межах єпархії діяли лише поодинокі, переважно кладовищні храми. У Херсоні залишилася одна церква, у Миколаївській області – жодної. В Одесі функціонувала лише Свято-Димитрійівська церква на Другому християнському кладовищі [1, с. 299].

2. Ліквідація монастирських осередків. Паралельно з парафіяльною мережею руйнувалася й монастирська структура. Уже з 1919 р. розпочалася інвентаризація майна та контроль фінансів. Декрети про землю і про відокремлення Церкви позбавили монастирі прав власності. Землі та господарства передавалися державі, а самі обителі перетворювалися на «трудові комуни» [6].

На території Свято-Георгіївського Бізюкового монастиря було створено радгосп «Червоний маяк», а Херсонський Благовіщенський монастир перетворено на дитяче містечко. Одеський Свято-Успенський монастир передали під будинок відпочинку. Насельники змушені були формально реєструватися як члени сільськогосподарських артільей, фактично втрачаючи канонічний статус [7, с. 152-158].

Особливо трагічною була доля Свято-Михайлівського жіночого монастиря, заснованого 1835 р. Після відмови підтримати обновленський рух обителі ліквідували, а 1931 р. монастирський собор було підірвано [8, с. 118].

Пантелеймонівський монастир у 1922 р. зазнав погрому під час вилучення цінностей: ікони знищувалися, настінний розпис замальовувався.

До кінця 1920-х років більшість монастирів Одеської єпархії припинили існування або функціонували як світські установи. Формально проголошена «свобода совісті» поєднувалася з повною

економічною та адміністративною залежністю чернечих спільнот від органів влади.

3. Репресії проти духовенства. Закриття храмів і монастирів супроводжувалося цілеспрямованими репресіями проти кліру. Уже до кінця 1921 р. в Україні жертвами терору стали тисячі священнослужителів. У межах Одеської єпархії першим гучним арештом став випадок єпископа Парфенія (Брянських), якого неодноразово заарештовували та зрештою розстріляли 1937 р. [9, с. 364-365].

Єпископ Прокопій (Титов), керуючий Одеською кафедрою, був страчений 28 жовтня 1937 р. за звинуваченням у «контрреволюційній діяльності». Митрополит Анатолій (Грисюк), який очолював єпархію у 1928-1936 рр., після численних арештів був засуджений і помер 1938 р. в Ухтпечлазі. Архімандрит Геннадій (Ребеза) після заслання до Казахстану також був розстріляний.

У 1931 р. органами ДПУ було сфабриковано справу «Одеської контрреволюційної церковної організації», в рамках якої заарештовано 24 особи, переважно священнослужителів. Обвинувачення ґрунтувалися на стандартних формулюваннях про «антирадянську агітацію» та «підготовку збройної боротьби» [10, с. 121].

Репресії поєднувалися з економічним тиском: підвищені податки, страхові платежі, дискримінаційна квартирна плата для «нетрудового елементу». Таким чином, держава створювала умови, за яких існування духовенства ставало практично неможливим навіть без формального арешту.

Висновки. Події 1920-1939 рр. в Одеській єпархії демонструють цілісність і послідовність радянської антирелігійної політики. Закриття храмів, секуляризація монастирів і фізичне знищення духовенства були не розрізненими акціями, а складовими єдиного механізму демонтажу Православної Церкви як суспільного інституту.

Регіональний матеріал переконливо засвідчує, що адміністративна регламентація, економічний тиск і репресивні практики взаємодоповнювали одне одного, формуючи модель «керованої ліквідації» церковного життя. До кінця 1930-х років церковна мережа єпархії була майже повністю знищена, а духовенство – репресоване або маргіналізоване. Одеський досвід відображає загальносоюзну тенденцію, водночас підкреслюючи особливу інтенсивність реалізації антирелігійної політики на півдні України.

Список використаних джерел

1. Левченко В. В. Олександро-Невська церква Новоросійського університету: історія, персоналії, документи. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2015. 360 с.
2. Татарченко О. Б. Діяльність державних органів по відокремленню Церкви від держави у Херсонській та Одеській епархії у 20-30 роки ХХ століття. *Інтелігенція і влада*. 2009. Вип. 15. С. 180-190.
3. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр.: [у 2 ч.]. Ч. 2. Кінець 20-х – 1941 рр. Київ : НАН України, Інститут історії України, 1995. 216 с.
4. Киридон А. Міжконфесійні відносини в радянській Україні (20-30-ті роки). *Історичний журнал*. 2005. № 6. С. 15-26.
5. Каталог зруйнованих храмів і монастирів України / ред. : В. Ф. Солдатенко (голова); упорядн. : Кривошея В. В. та ін. Київ : ДП НВЦ «Пріорітети», 2013. 512 с.
6. Бердяєва І. В. Видавничі проекти православних конфесій України у 20-ті – 80-ті роки ХХ ст. як фактор формування сучасної традиції. *Південний архів. Історичні науки* : збірн. наук. праць. Херсон, 2008. С. 294-302.
7. Павленко В. Я., Єжова О. В. Історія Свято-Григорівського (Бізюкового) монастиря. *Південний архів* : Збірн. наук. праць. Вип. 4 : Історичні науки. Херсон, 2001. С. 152-158.
8. Губарь О. Одесса в новых памятниках, мемориальных досках и зданиях. Одесса : Optimum, 2004. 137 с.
9. Мануил (Лемешевский), митр. Русские православные иерархи периода с 1893-1965 годы (включительно). Куйбышев, 1966. Ч. 5. 518 с.
10. Михайлуца М. І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). Одеса, 2008. 392 с.

Vasyl Hensyorskyi

Administrative and Repressive Practices of Soviet Anti-Religious Policy in the Odesa Diocese (1920-1939).

Abstract. *The article analyzes the Soviet anti-religious policy in the Odesa Diocese in 1920-1939. It examines church closures, liquidation of monasteries, and clergy repression as interconnected elements of a unified administrative and repressive system.*

Keywords: *Odesa Diocese; anti-religious policy; repression.*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Секерської. Одеса, 2026. 274 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли дослідницькі нароби молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти першого – другого рівнів, які були оприлюднені на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень» 29 квітня 2026 року у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Видання розраховане на дослідників-істориків, викладачів, здобувачів освіти і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Родіяд Д. О.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.

Одеса 2026